

Управління адміністративно-політичною діяльністю в Україні. Одеса, 2004. 6. Державне право зарубіжних країн. Загальна частина / Під ред. Ріжки В.О., Шувалової В.А. та ін. Х., 1996. 7. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права / Под общ. ред. Н.И. Панова. Х., 1993. 8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. В.Т. Бусел. К., 2001. 9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст.351.

Надійшла до редколегії 13.03.06

А.С. Спаський

ОБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Проблема об'єкта правовідносин, його визначення з точки зору теорії права, є однією з найбільш цікавих у сучасній юридичній науці. Пов'язано це з тим, що дослідження об'єкта правовідносин дає можливість охарактеризувати той чи інший вид юридичних відносин, визначити їх правові засади, а також встановити правові характеристики предмета або явища об'єктивної дійсності. Таким чином, метою цієї статті, що зумовляє її актуальність, є спроба автора визначити об'єкт правовідносин за участю органів внутрішніх справ (далі – ОВС) в надзвичайних ситуаціях (далі – НС).

Для досягнення наведеної мети необхідно вирішити наступні завдання:

1) на підставі аналізу існуючих у теорії права концепцій об'єкта правовідносин визначити, які з них найбільш притаманні діяльності ОВС, тобто для встановлення об'єкта правовідносин за участю цих органів;

2) визначити специфіку об'єкта правовідносин за участю ОВС в НС.

Спробуємо поетапно вирішити поставлені завдання.

У вітчизняній юридичній літературі склалися дві основні теорії об'єкта правовідносин.

Згідно з першою теорією, моністичною (теорією єдиного об'єкта), об'єктом правовідносин є поведінка осіб, або саме суспільне відношення, урегульоване нормою права. Представниками цієї теорії об'єкта правовідносин є: О.С. Йоффе, М.Г. Александров, Ю.К. Толстой та ін. Так, О.С. Йоффе зазначає, що об'єктом правовідношення є те, на що спрямоване або на що впливає правовідношення. При цьому поведінка зобов'язальної особи, на яку має право зазіхати правомочна особа, і є об'єктом правовідношення [1, с.230].

Наведена точка зору неодноразово критикувалась у науковій літературі у зв'язку з тим, що вона не охоплює усі види правовідносин. Тому, на наш погляд, більш переконливою є плюралістична

теорія об'єкта правовідношення (теорія множинності об'єктів), представниками якої є: С.С. Алексєєв, С.Ф. Кечек'ян та ін. У цій теорії під об'єктом правовідношення розуміються різноманітні соціальні блага [2, с.137–138, 142–143]. Деякими науковцями ця теорія визначається як ціннісна, тому що правовідношення є телеологічним (цілеспрямованим) відношенням, а реалізація певних інтересів є ейдетичною цінністю, то й загальним об'єктом правовідносин є різноманітні цінності [3, с.773].

Специфічні позиції щодо визначення об'єкта правовідносин наведені у працях таких науковців, як: А.П. Дудін [4, с.66–79], О.В. Єрмолаєва [5], В.С. Нерсесянц [6, с.503–505], В.М. Протасов [7, с.79–103] та ін.

Також слід зазначити, що у юридичній науці існує теорія безоб'єктних правовідносин (Д.М. Генкін [8, с.70–72], В.С. Толстой [9, с.122, 124–125] та ін.). Вона неодноразово піддавалась критиці у теорії права. У загальному вигляді критику безоб'єктних правовідносин можна представити позицією О.В. Єрмолаєвої. Вона зазначає, що вчені, які визнають існування безоб'єктних правовідносин, допускають у своїх висновках певні прогалини. Вони визнають цінність об'єкта як для розвитку правовідношення, так і для його структури. Слід погодитися з позиціями багатьох авторів, які визнають, що правовідношення не обмежується тільки наявністю суб'єктів, що наділені правами та обов'язками. Недарма більшість з них намагалися розглянути та включити в теорію правовідносин дослідження «ефекту», «результату», «блага» тощо. Це робилось з тим, щоб у підсумку отримати повну картину виникнення, розвитку та припинення юридичного відношення [5, с.110]. Таким чином, ми дотримуємося усталеної позиції теорії права, згідно з якою об'єкт є елементом правовідносин.

Розглянувши основні теорії об'єкта правовідносин і визначившись з позицією щодо них, можемо перейти до аналізу цього елемента правовідносин, коли їх учасниками є органи внутрішніх справ.

Деякі науковці об'єктом правовідносин за участю ОВС вважають поведінку, тобто діяльність його учасників (як ОВС та їх службовців, так й іншої сторони правовідношення). Поведінка сторін, які беруть участь у правовідносинах за участю ОВС, є безпосереднім об'єктом цих правовідносин, а всіх інших – опосередкованим [10, с.10]. Інші автори як об'єкт правовідношення за участю ОВС визначають реальне вчинене суб'єктом протиправне (чи протиправність якого впливає із закону) діяння (правопорушення) [11, с.106]. Нарешті, треті під об'єктом правовідносин за участю ОВС розуміють матеріальні та духовні блага, дії суб'єктів, а також результати цих дій [12, с.100].

Щодо поведінки суб'єктів та її результатів, то деякими науковцями відстоюється позиція, згідно з якою ці явища не можуть бути об'єктом правовідношення. Яскравим представником цієї концепції є В.М. Протасов, який вважає, що поведінка суб'єктів не є об'єктом правовідношення, тому що вона в цьому випадку є основою співвідношення зв'язку суб'єкта правовідношення з об'єктом. У свою чергу, результати дій суб'єктів слід розглядати як продукт правової поведінки, а не її предмета. Результат може стати об'єктом взаємодії суб'єктів, але в тому випадку, коли він вже сформувався у певний предмет [7, с.86].

Виникнення цієї концепції пов'язано з тим, що її прихильники розглядають об'єкт правовідношення поза його структурою. Як ми довели вище, такий підхід не відповідає дійсності. Разом з тим розгляд як об'єкта правовідношення тільки поведінки суб'єктів призведе до конструювання так званих «двоповерхових» теорій об'єкта [13, с.29], які неодноразово піддавались критиці в юриспруденції і є однією з вад моністичної концепції об'єкта правовідносин [5, с.51–77].

На нашу думку, аналіз об'єкта правовідносин за участю ОВС слід проводити у межах плюралістичної концепції. Ми підтримуємо думку тих науковців, які об'єктами правовідносин за участю ОВС вважають певні матеріальні та нематеріальні блага (речі, особисті немайнові блага, юридично значуща поведінка тощо). При цьому ми не погоджуємося з позицією тих науковців, які під об'єктом правоохоронних відносин (на нашу думку, правозахисних відносин [14]) за участю ОВС розглядають правопорушення. Пов'язано це з тим, що, по-перше, правопорушення є юридичним фактом правовідносин, а по-друге – воно не відноситься до матеріальних та нематеріальних благ. Об'єктами правоохоронних та правозахисних відносин виступає чітко визначений у Кримінальному кодексі та Кодексі України про адміністративні правопорушення перелік соціальних благ, які охороняються правовими нормами, а в зв'язку з виникненням правопорушення потребують захисту та відновлення. Слід погодитися з тими науковцями, (Ю.Ю. Томілова [15, с.148], Є.О. Крашенінніков [16, с.12]), які під об'єктом правоохоронного відношення (правозахисного відношення), розуміють охоронюваний законом інтерес. Певним підтвердженням цієї концепції об'єкта правоохоронного, або правозахисного відношення є положення теорії аксіології. Ця теорія визначає, що ціннісні засади відображають і визначають співвідношення інтересів, суспільні спрямування та пріоритетні цілі суспільства [17, с.9–10; 18, с.63, 763–764]. У свою чергу, Конституція України та інші нормативно-правові акти визначають перелік цінностей, благ, які гарантуються, охороняються та захищаються державою і суспільством у цілому. До основних з них належать:

людина, її права та свободи, верховенство права та законів, демократія та ін. З іншого боку, нормативно-правовими актами, договорами визначені (визначаються) протиправні, антисоціальні діяння, що посягають на існуючі цінності і які не можуть бути останніми. Отже, цінності визначаються та охороняються суспільством, знаходять своє відображення у законодавстві, мають позитивне значення, а їх підміна іншими явищами неприпустима. На підтвердження цього висновку наведемо думку О.М. Кривулі. Він вважає, що якщо існують цінності, котрі поділяє більшість людей, то тоді вони (цінності) є важливим фактором інтеграції конкретного суспільства або всього людства. І навпаки, хаос у світі цінностей, їх підміна побічно свідчить про кризу, яка важко відбивається на повсякденному світосприйнятті окремих людей і великих соціальних груп [19, с.97]. Таким чином, правопорушення або його склад не можуть бути соціальними цінностями, а отже, і об'єктом правовідносин (правоохоронних, або правозахисних відносин).

Більшість об'єктів правовідносин за участю ОВС є об'єктами національної безпеки України [20, ст.3]. Пов'язано це з тим, що на їх охорону та захист безпосередньо спрямована діяльність ОВС. Особливого значення ці об'єкти набувають у надзвичайних ситуаціях.

У зв'язку з порушенням нормальних умов існування суспільства на певній території, тобто з появою НС, змінюється характер правового регулювання. Починають застосовуватися надзвичайні способи, заходи регулювання суспільних відносини, відбувається зміна ціннісних пріоритетів, деякі права та свободи людини та громадянина обмежуються, а повноваження державних органів значно розширюються. Першочергового значення починають набувати інтереси держави та суспільства в цілому, тобто загальний інтерес починає переважати над індивідуальним. При цьому така перевага повинна чітко регламентуватися на законодавчому рівні. Наприклад, у ст. 64 Конституції України встановлений перелік прав та свобод людини та громадянина, що не можуть бути порушені за будь-яких умов [21]. Перевага інтересів держави та суспільства в цілому над певними благами індивіда за НС обґрунтовується у межах так званої доктрини «*raison d'état*» – теорія державної користі. Ця теорія була відома ще при Цицероні. «Великі лиха, – каже Цицерон, – потребують і великих заходів (*salus populi suprema lex esto*)» [22, с.135]. Визнавав її і засновник теорії поділу влади – Ш.Монтеск'є. За його словами, досвід народів найбільш вільних, які коли-небудь існували на землі, вимушує визнати, що існують обставини, коли необхідно на деякий час (*pour un moment*) накинути покривало (*mettre un voile*) на волю, як колись його накидали на статуї богів [23, с.330–331]. Ця теорія з певними

змінами дійшла і до наших часів. Її можна охарактеризувати висловом В.М. Гессена: «... якщо у нормальних умовах державного та суспільного життя сучасна держава визнає і гарантує індивідуальну свободу, то в умовах надзвичайних вона певним чином жертвує нею заради безпеки, а може, і самого існування держави». При цьому, продовжує вчений, законодавство правової держави, що регулює дискреційні (виняткові) повноваження влади, повинно відповідати щонайменш двом обов'язковим умовам. По-перше, воно повинне забезпечувати дійсну винятковість дискреційних повноважень, тобто забезпечити застосування таких повноважень тільки при наявності обставин, справді надзвичайних. По-друге, воно має окреслити межею безумовної необхідності обсяг дискреційних повноважень, дати уряду стільки влади – і ні на йоту більше, – скільки необхідно для порятунку держави від серйозної небезпеки, що їй загрожує [24, с.79–80].

Сьогодні наведену теорію більш правильно визначати як теорію національної користі. Це пов'язано з тим, що об'єктами охорони та захисту за надзвичайних умов стають не тільки інтереси держави, нормальний порядок державного регулювання та управління, а й інтереси суспільства, природне середовище, нарешті сама людина, тобто наведені нами вище об'єкти національної безпеки України.

Діяльність ОВС за НС повинна бути виключно спрямована на охорону та захист національних інтересів, без відриву на досягнення певних благ, які можуть набуватися цими органами за ординарних умов (наприклад, до цих благ можна віднести предмети матеріального світу; послуги адміністративного або виробничого характеру тощо).

Надзвичайні умови виступають критерієм класифікації об'єктів (благ) правовідносин за участю ОВС первинні та вторинні. Це зумовлено специфікою ОВС як суб'єкта правовідносин: по-перше, призначенням ОВС – забезпечення охоронної та захисної функцій права [14], а по-друге – компетенцією цих органів [25; 26].

Таким чином, первинними об'єктами правовідносин за участю ОВС у НС стають національні блага (об'єкти національної безпеки), а вторинними – предмети матеріального світу, адміністративні, або виробничі послуги тощо.

Враховуючи викладене вище, можна зробити наступні висновки:

– об'єкт є безпосереднім елементом структури правовідносин, а його повне пізнання можливе лише у межах плюралістичної теорії (теорії множинності об'єктів);

– об'єктами правовідносин за участю ОВС є певні матеріальні та нематеріальні блага (речі, особисті немайнові блага, юридично значуща поведінка);

– НС викликають необхідність розмежування об'єктів правовідносин за участю ОВС на первинні та вторинні. До перших належать національні блага (об'єкти національної безпеки України), а до других – усі інші блага (предмети матеріального світу, адміністративні та виробничі послуги тощо).

Список літератури: 1. Йоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права: Учебное пособие. М., 1961. 2. Алексеев С.С. Общая теория права: Курс в 2-х томах. М., 1982. Т.2. 3. Поляков А.В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. Спб., 2004. 4. Дудин А.П. Объект правоотношения: Вопросы теории: Научное издание. Саратов, 1980. 5. Ермолаева Е.В. Объект правоотношения: историко-теоретическое исследование: Дис. к.ю.н. Ульяновск, 2004. 6. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: Учебник. М., 2002. 7. Протасов В.Н. Правоотношение как система: Научное издание. М., 1991. 8. Агарков М.М., Братусь С.Н. Гражданское право / Под. ред. проф. М.М. Агаркова и проф. Д.М. Генкина. М., 1944. Т.1. 9. Толстой В.С. Реализация правоотношений и концепции объекта // Советское государство и право. 1974. №1. 10. Миронов А.Н. Основные виды правоотношений, возникающих в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. М., 2000. 11. Юриста О.В. Правоохоронні відносини за участю міліції: (теоретичний аспект): Дис. к.ю.н. К., 1999. 12. Олійник А.Ю., Гусарев С.Д., Слосаренко О.Л. Теорія держави і права України: Навчальний посібник. К., 2001. 13. Стальгевич А.К. Некоторые вопросы теории социалистических правовых отношений // Советское государство и право. 1957. №2. 14. Спаський А.С. Теоретико-методологічні засади дослідження правовідносин за участю органів внутрішніх справ // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2006. № 2. 15. Томилова Ю.Ю. Охранительное правоотношение в механизме правового регулирования: Дис... канд. юрид. наук. М., 2004. 16. Крашенинников Е.А. Охраняемый законом интерес и средства его защиты // Вопросы теории охранительных правоотношений. Материалы научной конференции. Ярославль, 1991. 17. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя, изд. 3-е. М., 1972. 18. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. М., 1983. 19. Кривуля О.М. Філософія: Світ. Людина. Дух.: Навчальний посібник. Х., 2003. 20. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. №25. Ст.190. 21. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст.141. 22. Цицерон, Марк Тулій. Диалоги. О государстве. – О законах / Пер. с лат., изд. подгот. И.Н. Веселовский. М., 1966. 23. Монтескье Ш. Избранные произведения. М., 1955. 24. Гессен В.М. Исключительное положение. Х., 2005. 25. Про міліцію: Закон України від 20.12.90 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради України. 1991. №4. Ст.20 (з наступними змінами та доповненнями). 26. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України: Закон України від 26.03.92 р. № 2235-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. №29. Ст.397 (з наступними змінами та доповненнями).

Надійшла до редколегії 18.04.06